

ОСОБЛИВОСТІ ОБРЯДІВ І ЗВИЧАЇВ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Гаєвська Тетяна Іллівна

кандидатка історичних наук
(теорія та історія культури),
старша наукова співробітниця
відділу культурної антропології,
Інститут культурології
Національної академії мистецтв
України, м. Київ
T2508t@gmail.com

Tetiana Haiivska

Ph.D. (Theory and History
of Culture), senior researcher,
Department of Cultural Anthropology,
Institute for Cultural Research,
National Academy of Arts of Ukraine,
Kyiv
T2508t@gmail.com

Демещенко Віолета Валеріївна

кандидатка історичних наук
(теорія та історія культури),
доцентка, завідувачка відділу
культурної антропології, Інститут
культурології Національної
академії мистецтв України, м. Київ
vio150569@gmail.com

Violeta Demeshchenko

Ph.D. (Theory and History
of Culture), associate professor,
head of the Department of Cultural
Anthropology, Institute for Cultural
Research, National Academy of Arts
of Ukraine, Kyiv
vio150569@gmail.com

Анотація. У цій статті розглядаються особливості обрядів і звичаїв козацької доби з позиції культурології. У розвідці описуються усталені звичаї, використовувані козаками перед виходом у військовий похід. Успіх виконання бойових завдань залежав від дотримання установлених звичаїв і обов'язкового виконання обрядів. Прикладом може бути обряд «опрощення» — благословіння батьками, прощання з ними, прощання з сусідами, громадою і довкіллям. Завдяки героїчному козацькому спротиву сьогодні ми маємо свою державність і незалежність. Державна незалежність надала українцям більше можливостей для усвідомлення своєї ідентичності та більш глибокого вивчення української історії і культури. Козацтво є особливим феноменом в українській історії, перш за все воно виникає як спротив загарбницьким намірам ворогів. Козацька обрядовість і звичаї є основою укладу українців у їхньому побуті. Історія козацтва залишила нам у спадок чудові приклади мелосу, фольклору, мистецтва, воєнних традицій, звичаїв і обрядів, прикладів козацької педагогіки, що будувалась на національних пріоритетах, моралі й духовності особистості.

Ключові слова: звичаї, обряд, козак, воєнний похід, війна, мистецтво, культура, історія.

Постановка проблеми. Як свідчить історія України, розвиток державності, духовності народу, його культури, мистецтва, освіти, усвідомлення своєї ідентичності опирається на національні засади, основне місце в яких належить національній ідеї. Завдяки українському козацтву, його лицарям, які запекло нищили ворогів і самовіддано захищали свою Батьківщину, їхній честі й волі і по сьогодні існує Україна як незалежна держава.

Державна незалежність надала українцям більше можливостей для усвідомлення своєї ідентичності, самобутності, унікальності, більш глибокого вивчення рідної культури. Як у Європі, так і за її межами українців називали не лише «нацією хліборобів», а ще й «козацькою нацією», що символізувало

певний характер, волелюбність і високу національну свідомість.

Видається, що козацтво є особливим феноменом у історії народів, не притаманне іншим державам. Козацтво виникає перш за все як спротив загарбникам, це був поклик для вірних синів свого народу в скрутні часи й одночасно як виклик ворогам, які довгий час розривали Україну, які як протягом століть, так і сьогодні, у XXI столітті (рашистська навала), хотіли й хочуть знищити українську державність. Поки існувало козацтво Україна була захищена або повністю, або, незважаючи на агресивну політику держав-сусідів, зберігала автономність. Запекло козацтво боролось з шляхетською Польщею, султанською Туреччиною, ханським Кримом, нахабною Московією і нарешті навіть з папством і єзуїтами за свою християнську віру. Відомий історик, що досліджував історію України, а саме козацький визвольний рух, Микола Костомаров писав:

«Не любила свободолюбива Україна ні царя, ні пана, то й винайшла в собі традицію, як засіб відстоювання своєї волі» (Костомаров, 1991, с. 24).

За часів російської імператриці Катерини другої, яка усвідомлювала загрозу зі сторони козаччини, наказом було знищено Запорізьку Січ, а з часом Російська імперія навмисно створила такі умови, за яких козацтво як соціальна верства не могло існувати, притримуючись своїх вольностей, звичаєвого права, обрядів і традицій. Тому сьогодні є важливим досліджувати і зберегти культурно-мистецьку, духовну та історичну спадщину української нації, значний внесок у розвиток і захист якої зробило українське козацтво.

Фіксація та опис явищ, пов'язаних зі звичаями, які стосуються воєнних подій, сьогодні стає пріоритетним завданням гуманітарного напрямку загалом і, зокрема, культурології. У побуті воєнні лихоліття відобразилися в народних звичаях, обрядах та фольклорі: рекрутських та солдатських піснях, в історичних переказах, легендах, повір'ях, героїчних оповідях, що склалися століттями.

Мета описати звичаї і обряди українців, що супроводжували воїнів на війну та охарактеризувати вплив козацької культурно-історичної спадщини на сучасне життя українців крізь призму культурології.

Аналіз останніх досліджень. У дослідженні використано культурологічні, етнографічні, мистецтвознавчі, літературознавчі, фольклорні праці українських вчених XIX–XXI ст. з різних регіонів України. Почасти обряди, приурочені до опису звичаїв стосовно війни, містяться в низці змістовних публікацій. Зокрема, М. Грушевський методом порівняння дослідив причини виникнення війни та її вплив на життя (Грушевський, 1921, с. 180–194), в історіях І. Нечуя-Левицького з української міфології розповідається про Бога Громовика, який у народній уяві постає в образі героя-воїна (Нечуй-Левицький, 1992, с. 18–20), важливість дотримання звичаїв під час вирушання до війська досліджувала К. Грушевська (Грушевська, 1926), етномузикологічну традицію в цьому аспекті описав Ф. Колесса (Колесса, 1983), автор А. Каченко звернув увагу на ранні обряди війська запорізького (Каченко, 1973, с. 59–66) тощо. Серед сучасних гуманітарних досліджень привертає увагу низка етнографічних розвідок О. Кузьменко (Кузьменко, 2018; 2019; 2020), досліджувана мілітарна ідентичність українців через фольклор у монографії В. Зливкова, С. Лукомської (Зливков, & Лукомська, 2023) тощо.

Вклад основного матеріалу. У світовому масштабі не існує країни, якій не відомі будь-які воєнні події. У всесвітній історії та культурі війна є одним із важливих об'єктів дослідження. Здебільшого сучасні дослідження вивчають війни в контексті політичних теорій «убивчих інстинктів», «рушійних сил», що виправдовують міжусобиці та насильство поміж людьми (Harrison, 2002; Макміллан, 2024).

Україна географічно розташована в центрі Європи, що значною мірою зумовило виникненню численних війн на її території. А тому формування національної ідентичності інколи було досить кривавою та жорстокою, що демонструє різні виміри ставлення до війни у фольклорі українців: від епічно-героїчного до лірично-епічного (Кузьменко, 2020).

Немає сумніву, що й самі козаки (запорожці) упродовж усього періоду свого існування, а решта козаків у часи становлення і інституціалізації їхнього суспільства), згідно з тодішніми уявленнями про світ, живучи в «антисвіті» «українного» прикордоння, мусили поводитися і дійсно поводитися за певними стандартами. Звідси і формування їхнього світогляду, поведінки та творчості як явищ

запорогових, відмінних від тих, що характерні для життя над порогами, у цивілізованій, далекій від кордонів, хоч і не зовсім безпечній (але небезпека пом'якшується існуванням Запорожжя), «хатній» частині українських земель (Смолій, 2007, с. 18).

1386 року Україна підпадає під владу Литви та Польщі. Землі захоплюють польські магнати, встановлюють польські закони й порядки: накладення великих податків, запровадження панщини, гоніння на православну церкву, заборона української мови тощо. З цього часу українці тікають від неволі в Дике Поле, що межувало з татарами по низу Дніпра, Дністра та Бугу. Ось як про це співається в народній пісні:

Завзялися ляшки, завзялися панки,
Ще й превражії люди.
Ой тепер же нам, милеє браття,
Повік добра не буде
(Григор'єв-Наш, 1993, с. 46).

Так створилася нова воєнна верства в Україні — козацтво. З цього часу козацтво бере на себе оборону краю від татарських і турецьких нападів, а пізніше боронить народ від поневолення різними державами. Протягом століть козаки заслужили собі славу та вдячну народну пам'ять, що звеличувала їхні походи в піснях і думах. Наприклад, у народній пісні про козака Супруна оспівується боротьба з татарами й турками:

Гей у суботоньку проти неділоньки
Супрун із ордою стявся,
Гей, а в неділю, в обідню годину
У неволеньку попався (Колесса, 1905).

Козаки жили товариством за звичаями, що вимагали обставини. Стати козаком було непросто, це звання треба було заслужити, пройшовши суворий вишкіл «молодиком», або «джурою», і лише після складання серйозного іспиту, який вимагав мужності, спритності, хорошої фізичної підготовки й проходив у дещо жартівливій формі, бо без гумору козаки не обходились, молодик, що склав іспит, присягав на вірність козацькій громаді й приписувався до куріня, де за традицією повинен був кухарю вклонитися, проситися і дарувати подарунок. Та лише після морського походу на басурман (турків) він вважався повноцінним воїном.

«Козацтво, істее братство, куди кожний пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшими вибирались на раді й повинні були слугувати всім по слову Христовому, жодної помпи панської і титула не було між козаками» (Костомаров, 1991, с.24).

Зазвичай у козаки йшли бездомні бурлаки або такі, що вимушені були покинути родину. Тому зразу ж уклався звичай життя без жіноцтва, адже козак повинен дбати тільки про своє товариство, «про матір Січ» та про рідний край «неньку Україну» (Кашенко, 1973, с. 51).

Проте з часом одружені козаки ховали свою родину недалеко від місця свого перебування або ж ходили в козаки тимчасово влітку, бо військові походи традиційно відбувалися тільки влітку:

Ой привезу, мамо, тобі три жупани,
Та всі три жупани сріблом поткани;
А між ними оден із самого хана,
Ой, доб'юся я до нього, злого бусурмана!
Ой, прощай же, мамо, прощай до морозів!
Привезу я тобі худобоньки десять возів
(Григор'єв-Наш, 1993, с. 57).

Зауважимо, що вступ до товариства козаків був вільним, за умови бути православним, уміти хреститися і прочитати «Отче наш» (Григор'єв-Наш, 1993, с. 51; Кашенко, 1973, с. 51). Вільним був і вихід із товариства, і тоді козак мав право одружитися.

Козаки допомагали одне одному за звичаєм *побратимства*. Цей звичай був поширений серед козаків, і дотримувались його до загибелі одного із побратимів. На знак побратимства козаки мінялися натільними хрестами, після чого майно ставало спільним:

Ой, час-пора до куріня:
В отамана коня нема.
Скин'ємось, братці, по талюру:
Купім коня отаману.
Скин'ємось, братці, по другому –
Купім коня й усю зброю
(Григор'єв-Наш, 1993, с. 51).

Побратими обмінювалися подарунками: дарували коней, зброю й інші речі. У походи побратими виходили разом, ділилися шматком хліба, у бою завжди були поруч, захищаючи своїм тілом одне одного. Побратимство надавало козакам потужності у всіх правових справах. Наприклад, якщо траплялося, що одного з побратимів хтось кривдив або ображав, то другий побратим зараз же виступав захисником, коли ж побратима було зрадливо вбито, то той побратим, хто лишився живий, повинен був помститися за нього. Коли ж хтось із побратимів потрапляв в полон, козак охоче йшов на небезпеку й навіть віддавав своє життя за волю свого побратима. Проте якщо була можливість визволити побратима з неволі за викуп, викупали, або, не маючи коштів, щоб його викупити, добровільно йшли в неволю з умовою, щоб турок випустив побратима на волю. Усякий турок охоче на це погоджувався, бо йому було корисніше мати здорового невольника замість знесиленого невольницьким життям та працею (Кашенко, 1973, с. 62).

Ось як оспівується в народній думі неволя на турецькому кораблі:

У святу неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали,
У гору руки підіймали, кайданами забряжчали,
Господа милосерного прохали та благали:
Подай нам Господи з неба дрібен дощик,
А з низу буйний вітер!

За часів Запорізької Січі в похід збиралися з усіх околиць молоді й старі козаки, «бо під такий час соромно було козакові залишатися дома». Перед походом козак завжди радився з батьками, «що і як треба зробити, щоб усе було гаразд», за традиціями українців, батьків безмежно поважали діти, завжди радились і прислухались до них і без їхнього благословення не одружувались і не йшли де-інде (Антонович, & Драгоманов, 1874, с. 260).

Проте коли збирався «великий похід», матір, маючи одного сина, збирає його на війну:

З суботи на неділю заказали на війну;
Заказали на війну: хто сина має;
А хто не має, нехай наймає.
Мала ньенька одного синка Іванка,
Та й та вислала та научала:
Ой їдь, сину, та на війночку!
(Григор'єв-Наш, 1993, с. 68).

Зрозуміло, що з походу козак міг не повернутися, причиною цього могла бути його загибель під час бурі на морі, у бою або ж від «наглої смерті». А тому народом була вироблена низка обрядів і звичаїв, що мали магичне значення. Особливо це стосувалося звичаїв, пов'язаних із родом, адже, на думку народу, сила роду захищає козака від негараздів, а особливо від смерті.

Серед таких звичаїв відзначимо обряди, що стосувалися виїзду або ж, як в народі кажуть, «правильного виїзду», тому що дорога до війська — це «велика дорога», так її називали в народних піснях.

Вияткового значення мав день тижня, у який заборонялося виїжджати. Так склалося, що таким днем в Україні вважається понеділок — «тяжкий день» для будь-яких справ і подій. Проте для воїнів таким днем була середа, як, наприклад, це відображено в пісні «Смерть козака Овраменка»:

Ох, не їдь, синку, да не їдь, Климку,
У великую дорогу:
Переседь, синку, сей день середу,
У господі зі мною!

Не послухав прохання матері козак Овраменко, виїхав у дорогу в середу й загинув. Ще одним днем, у який не годилося виїжджати в дорогу, була п'ятниця.

Зазвичай перед виходом у дорогу новобранці з Полісся ходили на могилу рідних, де просили доброї служби, й охорони від невідомого, і показати «уві сні на біду» (Грушевська, 1926, с. 28). На Звенигородщині перед виходом із будинку били посуд «на щастя». Цей обряд можемо класифікувати як перехідний, з родинного осередка до іншого.

У похід вирушали з правої ноги, кожен козак мав свій оберіг, це могли бути хустка, вишитий рушник, хрест або жменька рідної землі.

Не виходили з дому за поганих знаків, особливо увагу звертали на сні напередодні: каламутна вода або болото, то в дорозі приклучиться хвороба. Тоді треба почекати з виїздом дев'ять днів. Не варто виїжджати, коли йде дощ, тому що прийдеться часто плакати (Грушевська, 1926, с. 28). Уважно слідували козаки за природними знаками — місяцем та зорями, особливо коли це стосувалося виходу в море:

... Що на небі усі звізди потмарило,

Половину місяця в хмари вступило.
А із низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морю супротивна хвиля вставає,
Судна козацькі на три часті розбиває
(Антонович, & Драгоманов, 1874, с. 186).

Знаючи, що козак може не повернутися, про-
водили обряд «опрощення» з батьком, матір'ю, ро-
дичами, сусідами та з довкіллям:

Прощайте, прощайте,
Тесові пороги,
Де ходили козакові ноги!
Прощайте, всі родичі, Та не забувайте!
Як будете пити, гулять, то й мене згадайте!
(Григор'єв-Наш, 1993, с.70).

Якщо в козака не було батьків, він звертався
до хрещених батьків. Як відомо, цей громадський
інститут мав неабияке значення для сиріт.

Перед виїздом у дорогу не варто пиячити, ані
занадто забавлятися, «танці справляти». Часом виї-
жджаючи частують горілкою, особливо новобран-
ців — «провожають до границі з водкою». Проте
такого строго не дотримувалися, тому як побутував
звичай «пити на дорогу» (Грушевська, 1926, с. 24).

Окрім усіх застережень і обрядів, успіх у ве-
ликому поході залежав ще й від тих, хто залишався.
Для виїжджаючих було важливим залишити про
себе добру пам'ять. Перед дорогою намагалися не
сваритися, адже згарячу можна було багато чого
наговорити, а у відповідь почути прокльони, що в
народі вважалося поганим знаком: «Коли прокли-
нають подорожнього, то йому все невдача» (Гру-
шевська, 1926, с. 28).

Разом із родиною виряджали й сусіди, і одно-
сельці до границь села, з усіма подорожній про-
щався, просив забути кривди. Про це в галицькій
пісні співається так:

Виїжджає з того села хлопець молоденький,
Виїжджає за ворота, з коня похилився:
Вибачай мі, громадонько, можем з ким сварився.

Отож для успішного походу козаку важли-
вим було дотриматися всіх вище згаданих звичаїв
і обрядів. Важливість дотримання цих обрядів і
звичаїв відображено в сповіді Олексія Попови-
ча у всіх варіантах, записаних В. Антоновичем

і М. Драгомановим. Коли на морі починається
буря, отаман козацький Запорозький звертається
до козаків: «Хтось між нами, панове, великий гріх
на собі має...» (Антонович, & Драгоманов, 1874,
с. 186). Проте козаки мовчали, «бо в гріхах себе
не знавали». Обізвався тільки Олексій Попович:
«... Нехай буду один погибати, Козацького війська
не збавляти!...» (Антонович, & Драгоманов, 1874,
с. 186). Олексій починає сповідатися перед товари-
шами в гріхах, пов'язаних з виїздом у дорогу. Як
бачимо, в народній уяві українців у Олексія Попо-
вича був «неправильний виїзд у дорогу», а тому й
відбуваються негаразди в поході козаків. Його грі-
хи можуть загубити всіх товаришів. І тільки після
сповіді перед ними «стало синєє море стихати», і
судно прибило до острова.

Козацька героїка вплинула на творчість
українських митців, художників, композиторів, по-
етів, режисерів кіно. Козацький мелос справив по-
тужний вплив на розвиток українського кобзарства
в XIX–XX століттях. У своїх творах митці втілили
історичні образи мужніх українських лицарів та
їхню відданість Батьківщині.

Так домінантою творчості українського
композитора класика Миколи Лисенка є козаць-
ко-кобзарські мотиви, це опери «Тарас Бульба»,
«Енеїда», оперета «Чорноморці», а також у його
музичній обробці написана велика кількість пі-
сень на слова видатного поета Тараса Шевченка.
Обробку українських народних пісень здійсню-
вали такі українські композитори: Петро Ніщин-
ський, Микола Леонтович, Лев Ревуцький, Борис
Лятошинський, Георгій Майборода, що також
написав вокально-симфонічну поему «Запорож-
ці», Пилип Козицький, який написав симфонічну
сюїту «Козак Голота». Варта уваги також коло-
ритна опера Гулака-Артемівського «Запорожець
за Дунаєм». Написана низка опер на козацьку те-
матику, а саме: Костянтином Данькевичем «Бог-
дан Хмельницький», Петром Чайковським «Ма-
зеп», Григорієм Козаченком «Пан Сотник». Вар-
то згадати твори Михайла Вериківського — опе-
ра «Сотник», кантата «Дума про дівку-бранку»,
симфонічна поема «Петро Конашевич-Сагай-
дачний». Популярним на сьогодні є мюзикл-каз-
ка «Як козаки змія приборкували» композитора
Ігоря Поклада. Цікавими також є балети, музику
до яких написав Вадим Гомоляка, «Запорожці»,
«Сорочинський ярмарок».

«Сторожа запорізьких вольностей», Сергій Васильківський

До повномасштабного вторгнення РФ в Україну в місті Запоріжжя щоліта на острові Хортиця в серці Запорізької Січі працював і показував виставу «Січові козаки» театр козацького бою. Херсонський театр ляльок поставив виставу «Козак Мамай». Хмельницький музично-драматичний театр ім. Старицького поставив виставу (містично-патріотичну казку) «Козаки: дуже правдива історія». Миколаївський академічний художньо-драматичний театр також зробив постановку казки «Пригоди козаків». Такі визначні музичні колективи, як Національна заслужена академічна капела України «Думка» та Національний хор ім. Р.Р. Верьовки у своєму репертуарі мають багато обробок українських народних пісень і представляють українську музичну культуру на світових майданчиках. Також відомим по всьому світу є хореографічний колектив Національний заслужений академічний танцювальний ансамбль України ім. П. Вірського. Визначні українські колективи є візитною карткою нашої країни, її культури, музичного й хореографічного мистецтва.

Українські та іноземні художники створили чудові картини, що розповідають про життя і побут

козаків, насамперед хочеться згадати відомі картини українського художника з Чугуєва Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Козак у степу», «Козаки на Чорному морі», «Запорожець». На козацьку тематику писав картини відомий польський художник, якого називають видатним представником батального напрямку в живописі другої половини XIX ст., Юзеф Брант. Це такі роботи: «Запорізький табір», «Козацьке весілля», «Битва козаків з татарами під Балтою», «Під Хотиним», «Козак і дівчина біля криниці». Цікавими є картини таких художників: Опанаса Сластіона «Проводи на Січ», Миколи Івасюка «Вїзд Богдана Хмельницького до Києва». Також це роботи Сергія Васильківського «Козацький двір», «Козак в степу. Тривожні знаки», «Сторожа запорізьких вольностей». Представляє цікавість цикл картин сучасного українського художника, майстра батального живопису Артура Орльонова: «Іван Богун», «Хмельницький», «Взяття Кафи», «Конотопська битва», «Битва під Берестечком». Вражають своєю динамічністю і яскравістю картини Миколи Самокиша «Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем у 1653 році», «Напад запорозьких козаків на

обоз», «Бій Максима Кривоноса з Яремою Вишневецьким».

Українське кіномистецтво також у своїх роботах відобразило історію козацтва. Протягом ХХ–ХХІ століття були зняті прекрасні історичні фільми на тематику козащини. Історія України пронизана драматичними подіями, війнами, боротьбою за волю, за правду, за віру. За все це українці платили й по сьогодні платять кров'ю свого народу. Українським кінематографом створена низка чудових історичних фільмів, наприклад: «Дума про козака Голоту» (1937 р.), «Запорожець за Дунаєм» (1937 р.), «Богдан Хмельницький» (1941 р.), «Пропала грамота» (1972 р.), «Тримайся, козаче!» (1991 р.), «Козаки йдуть» (1991 р.), «Вперед, за скарбами гетьмана!» (1991 р.), «Гетьманські клейноди» (1993 р.), «Дорога на Січ» (1994 р.), «Вогнем і мечем» (1999 р.), телесеріал «Козаки. Абсолютно брехлива історія» (пригодницька комедія 2020 р.), «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001 р.), «Чорна Рада» (2002 р.), «Мамай» (2003 р.), «Богдан-Зиновій Хмельницький» (2006

р.), «Тарас Бульба» (2009 р.), «Гетьман» (2015 р.), «Чорний козак» (2018 р.) — історичне фентезі, «Пекельна хоругва або Різдво Козацьке» (2019 р.) — пригодницьке фентезі, «Толока» (2020 р.), «Легенди чарівнолісся» (2021 р.) — історичне пригодницьке фентезі, «Максим Оса та золото Песиголовця» (2022 р.) — історичний детектив.

Висновок. У статті застосовано комплексний підхід щодо вивчення синхронної та діахронної динаміки різних звичаїв і обрядів, які можуть слугувати об'єктом наукової компетенції культурології. Героїчна доба козацтва залишила нам у спадок цілий культурний пласт, який і по сьогодні ще мало вивчений. За допомогою такої науки, як культурологія, ми маємо можливість розглядати різні явища і події цієї доби з позиції впливу козацької культури на сучасне мистецтво, автентичну й сучасну музику, хореографію, літературу, живопис, кіномистецтво, що загалом впливає на сучасне життя українців і допомагає краще усвідомити національну ідентичність і унікальність.

Література:

- Антонович, В., & Драгоманов, М. (1874). Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. 1. Киев: Типография М. П. Фрица. 336 с.
- Григор'єв-Наш. (1993). Історія України в народних думках та піснях. Київ: Веселка. 271 с.
- Грушевська, К. (1926). Первісне громадянство та його пережитки на Україні. *Науковий щорічник за ред. Катерини Грушевської*. Випуск 1–2. С. 1–35.
- Грушевський, М. (1921). Початки громадянства: (генетична соціологія); Institut Sociologique Ukrainien. Відень: Український соціологічний інститут. 328 с.
- Зливков, В., & Лукомська, С. (2023). Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ — Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 140 с.
- Кашенко, А. (1973). Оповідання: про славне військо Запорозьке низове (коротка історія війська Запорозького). Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських. 370 с.
- Колесса, Ф. (1905). Огляд українсько-руської народної поезії. Товариство «Просвіта». Львів: друкарня Наукового товариства імені Шевченка. 188 с.
- Колесса, Ф. (1983). Українська усна словесність. Канадський Інститут Українських студій. Альбертський Університет. Едмонтон. 712 с.
- Костомаров, М. І. (1991). Закон божий: книга буття українського народу. Київ: Либідь. 40с.
- Кузьменко, О. (2018). Фольклорні знаки воєнного буття в тріаді концептів «ВОЛЯ» — «НЕВОЛЯ» — «ДОЛЯ». *Народознавчі зошити*. № 1 (139). С. 125–137. Відновлено з <https://nz.lviv.ua/archiv/2018-1/18.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2018.01.125>
- Кузьменко, О. (2019). Досвід драматичної екзистенції людини в українському фольклорі періоду двох світових війн: концептуальний аспект. *Слов'янський світ*. Випуск 18. С. 19–41. Відновлено з https://ss.etnolog.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/2018_19-kuzmenko.pdf

- Кузьменко, О. (2020). «Ей гварила мамічка, же буде войничка»: образ світових війн в українській фольклорній картині світу. *Україна Модерна*. Міжнародний інтелектуальний часопис. Відновлено з <https://uamoderna.com/md/kuzmenko-war-in-folklore/>
- Макміллан, Маргарет. (2024). Війна. Як конфлікти формували нас. Київ: Лабораторія. 304 с.
- Нечуй-Левицький, І. (1992). Світогляд українського народу. *Ескіз української міфології*. Київ: АТ «Обереги». 88 с.
- Смолій, В.А. (Ред.). (2007). Історія українського козацтва: нариси. У 2 т. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». Т. 2. 724 с.: іл.
- Harrison, S. (2002). War, warfare. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Alan Barnard and Jonathan Spencer (Eds). London and New York: Routledge. P. 842–844.

References:

- Antonovych, V., & Drahomanov, M. (1874). *Ystorycheskye pesny malorusskoho naroda s obyiasneniyamy V. Antoaycha y M. Drahomanova* [Historical songs of the Little Russian people with the explanations of V. Antonovich and M. Drahomanov]. V 1. Kyiv. Typohrafiya M.P. Frytsa. 336 p. (in Russian)
- Harrison, S. (2002). War, warfare. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Alan Barnard and Jonathan Spencer (Eds). London and New York: Routledge. P. 842–844.
- Hrushevska, K. (1926). Pervisne hromadianstvo ta yoho Perezhytka na Ukraini [Primitive citizenship and its remnants in Ukraine]. *Naukovyi shchorichnyk za red. Kateryny Hrushevskoi*. Issue 1–2. P. 1–35. (in Ukrainian)
- Hrushevskiy, M. (1921). Pochatky hromadianstva: (genetychna sotsiologiya) [Citizenship Beginnings: (Genetic Sociology)]; Institut Sociologique Ukrainien. Vienna: Ukrainian Institute of Sociology. 328 c. (in Ukrainian)
- Hryhoriev-Nash. (1993). *Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh* [History of Ukraine in folk thoughts and songs]. Kyiv: Veselka. 271 p. (in Ukrainian)
- Kashchenko, A. (1973). *Opovidannia: pro slavno viisko Zaporozke nyzove (korotka istoriia viiska Zaporozkoho)* [Stories: About the glorious Army of Zaporozhye grassroots (short history of the Zaporozhye Army)]. New York: Vydavnytstvo Chartoryiskyykh. 370 p. (in Ukrainian)
- Kolessa, F. (1905). *Ohliad ukrainsko-ruskoj narodnoj poezii* [Review of Ukrainian-Russian people's poetry]. Tovarystvo «Prosvita». Lviv: Drukarnia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. 188 p. (in Ukrainian)
- Kolessa, F. (1983). *Ukrainska usna slovesnist* [Ukrainian oral literature]. Kanadskiy Instytut Ukrainskykh studii. Albertskiy Universytet. Edmonton. 712 p. (in Ukrainian)
- Kostomarov, M.I. (1991). *Zakon bozhyi: knyha buttia ukrainskoho narodu* [God's Law: the book of being of the Ukrainian people]. Kyiv: Lybid. 40 p. (in Ukrainian)
- Kuzmenko, O. (2018). Folklorni znaky voiennoho buttia u triadi kontseptiv «VOLIA» — «NEVOLIA» — «DOLIA» [Folklore signs of military existence in the triad of concepts "will" - "captivity" - "fate"]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 1 (139). P. 125–137. Retrieved from <https://nz.lviv.ua/archiv/2018-1/18.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2018.01.125> (in Ukrainian)
- Kuzmenko, O. (2019). *Dosvid dramatychnoi ekzystentsii liudyny v ukrainskomu folklori periodu dvokh svitovykh viin: kontseptualnyi aspekt* [Experience of dramatic existence in Ukrainian folklore of the two world wars: Conceptual aspect]. *Slovianskyi svit*. Issue 18. P. 19–41. Retrieved from https://ss.etnolog.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/2018_19-kuzmenko.pdf (in Ukrainian)
- Kuzmenko, O. (2020). «Ei hvaryla mamichka, zhe bude voinychka»: obraz svitovykh viin v ukrainskii folklorinii kartyni svitu ["Hey spoke mother, there will be a warrior": the image of world wars in the Ukrainian folklore picture of the world]. *Україна Модерна*. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys. Retrieved from <https://uamoderna.com/md/kuzmenko-war-in-folklore/> (in Ukrainian)
- Makmillan, Marharet. (2024). *Viina. Yak konflikty formuvaly nas* [War. How conflicts formed us]. Kyiv: Laboratoriia. 304 p. (in Ukrainian)

- Nechui-Levytskyi, I. (1992). Svitohliad ukrainskoho narodu [The outlook of the Ukrainian people]. *Eskiz ukrainskoi mifologii*. Kyiv: AT «Oberehy». 88 p. (in Ukrainian)
- Smolii, V. A. (Ed). (2007). Istorii ukrainskoho kozatstva: narysy [History of Ukrainian Cossacks: essays]: In 2 v. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». V. 2. 724 p.: il. (in Ukrainian)
- Zlyvkov, V., & Lukomska, S. (2023). Narysy z istorii stanovlennia militarnoi identychnosti ukraintsiiv: monohrafiia [Essays on the history of militar identity of Ukrainians: monograph]. Kyiv — Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. 140 p. (in Ukrainian)

Tetiana Haievska, Violeta Demeshchenko

Features of rituals and customs of the Cossack era: cultural aspect

Abstract. This article examines the peculiarities of the rites and customs of the Cossack era from the point of cultural studies. The article describes the customs associated with the departure of the Cossack to war. The success of a military campaign depended on the observance of established customs and the obligatory rites. An example can be the rite of “valediction” — blessing by parents, saying goodbye to them, saying goodbye to neighbors, the community and the environment. Thanks to the heroic Cossack resistance today we have our statehood and independence. State independence gave Ukrainians more opportunities to realize their identity and to study their history and culture more deeply. Cossackism is a special phenomenon in Ukrainian history. First of all, it arises as a resistance to the invading of the enemies. Cossack ritualism and customs are the basis of the way of life of Ukrainians in their everyday life.

The history of the Cossacks has bequeathed us wonderful examples of melos, folklore, art, military traditions, customs and rites, examples of Cossacks pedagogy which was built on national priorities, morality and spirituality of the individual.

Keywords: customs, ceremony, Cossack, military campaign, war, art, culture, history.